

številne strokovne literature, predvsem s področja kemije, zapustil še zelo zanimive potopise, kjer je med drugim plastično opisal, morda z nadihom romantike, naravne lepote slovenske zemlje in njenih ljudi v svojih čudovitih spominih »Consolation in Travel«, ki so izšli v Londonu leta 1831.

Znameniti kemik Humphry Davy je bil nenavaden znanstvenik. V dnevniku, v četrtem poglavju, ki ima naslov »Tolažilna razmišljanja«, izpričuje, da je bil ne le velik znanstvenik, ampak tudi filozof in pesnik. Dnevnik je po njegovi smrti objavil brat John. Za Slovence je še posebno zanimiv. Slovenske kraje je Davy zelo rad obiskoval in je ob takih prilikah (bil je tu prvič leta 1818/19, drugič 1827 in tretjič 1829) vsakokrat navdušeno zapisal, da lepše dežele kot je ilirska (slovenska), ni videl. Ustavil se je v Podkorenu, na Bledu, v Radovljici in Ljubljani. V svojih omenjenih »Consolations in Travel« je ovekovečil naravne lepote Gorenjske, Štajerske, Notranjske in slovenske Istre. Leta 1818, ko je prvič bil na Slovenskem, se je Davy seznanil z baronom Žigo in bratom Jožefom Zoisom, v Gorici pa z grofom Turnom, v čigar gozdovih je lovil primerke za svojo ornitološko zbirko. V dnevnik je zapisal lastne vtise in navdušenje nad naravnimi lepotami Bleda in drugih krajev.

Literarno filozofska »Tolažilna razmišljanja« Davy spisal v obliki dvogovorov, ki po stilu spominjajo na antične grške spise. Izmed šestih poglavij je z estetsko-literarnega gledišča morda najbolj vredno pozornosti drugo, kjer Davy razpravlja o etiki, nastanku verstev in krščanstvu. Osrednja točka te metafizične razprave je zanimiv dialog, ki se pleče med prijateljema in poteka ob luninem svitu v rimskem koloseumu. Tu se nenadoma prikaže vizija ilirskega (slovenskega) dekleta (»Illyrian maid«), ki personificira krščanstvo.

V pismu, ki ga je leta 1828 pisal bratu Johnu, se Davy spominja neke »male in ljubke strežnice«, ko je po vrnitvi iz Trsta obležal hudo bolan v febrilnem stanju v nekem ljubljanskem gostišču. Lik lepe strežnice si je Davy sposodil, ko je opisoval vizijo. Obstaja domneva, da je Davyjeva strežnica identična z Ljubljanko Pepco Detela, hčerjo gostilničarja »Pri Deteli«; gostilna je v prvi polovici 19. stoletja stala v bližini hotela »Union« na današnji Nazorjevi ulici in jo Ivan Tavčar omenja v svojih spisih.

V četrtem poglavju »Tolažilnih razmišljanj« razpleta Davy pogovor med prijatelji, ki potujejo s Štajerske proti Črni jami pri Postojni, kjer je Davy prvič zagledal človeško ribico (Proteus anguineus), ki jo je potem zanimivo upodobil v svojih spisih. Na ta opis je spretno navezal razmišljanja o večnosti in o pomenu življenja; poglavje je imenoval »Proteus ali nesmrtnost«. Davy je slovenske kraje, posebno njihov planski svet, pogostoma primerjal s Švico, vendar je menil, da je na Slovenskem vse lepše in pristnejše, celo »prebivalci so tu bolj poštenega in prijaznejšega značaja, čeprav govore nemško, ilirsko (slovensko) in italijansko«.

Posebno zanimiv pa je Davyjev geološki opis slovenskega ozemlja, ki je pridejan potopisom. V vasi Podkoren je na pročelju hiše št. 63, kjer je nekajkrat stanoval, spominska plošča z besedilom v slovenščini in angleščini: »V tej hiši je večkrat prebival sir Humphry Davy (1778—1829), sloviti naravoslovec, oznanjevalec krasot te gorske pokrajine. Be his memory held in honour«.

Kljub temu je Leventalova knjiga brez dvoma zelo zanimiva za zgodovinarje, etnologe in vse, ki radi prebirajo potopise, posebno o krajih, ki so jim več ali manj znani. Tudi prevodi odlomkov potopisov so skrbno izbrani in se čuti pri tem roka dobrega poznavalca. Pisec je slehernemu poglavju ob koncu dodal še kratke pripombe. Priložena je tudi kratka biografija navedenih potopiscev; žal le, da so vsa imena pisana fonetično. Na koncu knjige je navedena uporabljena literatura ter poimensko in toponimsko kazalo.

Peter Borisov

Omer Hadžiselimović, Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. veka. Sarajevo : Veselin Masleša, 1989.

Zgodovinarji seveda že dolgo vemo, da so potopisi in dnevniki popotnikov, ki so vsak s svojega vidika popisovali srečanja z bolj ali manj oddaljeno »tujino«, zanimiv, bogat, neredko duhovit in k razmišljanju spodbujajoč vir. Zanimanje za potopise pa se je s sodobnimi prizadevanji zgodovinopisja po kar se da razločujoči in celoviti predstavitvi preteklega sveta, ki naj bi vključevala ne le tisto, kar se v posameznih okoljih nekdanj mislili o sebi, temveč tudi tisto, kar so o bližnjih in daljnjih deželah mislili drugi, priložnostni obiskovalci in sosedje, še povečalo: »avto«-podoba »sebe«, domačega »ljudstva« ima pač v sliki, ki si jo je o tem ljudstvu ustvaril sosed ali tujec, pomembno in izzivalno-sugestivno zrcalo, zrcalo, ki dopolnjuje in razširja sliko enkratne narodne in kulturnozgodovinske izkušnje in konkretno ljudsko in narodno/etnično ali socialno skupnost umešča v širši kulturno-zgodovinski okvir. Potopisna literatura je zato v sodobnem zgodovinopisju deležna razmeroma velike pozornosti in

publikacije kot je knjiga sarajevskega profesorja angleške in ameriške književnosti Omerja Hadžiselimovića o britanskih popotnikih, ki so potovali v času od 16. do 20. stoletja preko Bosne in Hercegovine, niso v zahodni Evropi danes nobena redkost. Redkejšje so v jugoslovanski historiografiji in kljub opozorilom na posamezne popotniške zapise skoraj nepoznan pojav na Slovenskem, zaradi česar se zdi na Hadžiselimovićevo pestro in zanimivo delo še posebej vredno (in potrebno) opozoriti.

Hadžiselimović je svoj izbor pojasnil v spremni besedi, ki jo je pomenljivo opremil z nemškimi pregovornimi motom: »Hinter dem Berge sind auch Leute«. V njej je opozoril, da odločitev za prikaz pisanja in poročanja britanskih potopiscev zgodovinsko gledano nikakor ni naključna: Angleži naj bi namreč bili, morda prav zato, ker že od nekdaj žive ob robu Evrope, »po mnogočem prvi moderni popotniki«. Potem, ko so v srednjem veku podobno kot ostali Evropejci večinoma popotovali le, če je imelo potovanje točno določen namen: torej kot trgovci, romarji, diplomati, vojaki in vohuni, so začeli v začetku novega veka — domnevno prvi — sistematično potovati zaradi samega potovanja, zato, da bi — povedano s Hadžiselimovićevega besedami — »sebi in drugim Evropejcem odkrili celino, posebej njene starine in naravne lepote«. V tem smislu naj bi bili Angleži — Britanci prvi evropski »turisti«. Pojem »turizem« naj bi kljub francoskemu — romanskemu izvoru besede pred drugimi evropskimi deželami osvojil britanske otoke in britanski popotniki naj bi se tudi na Balkan in v Vzhodno Evropo usmerili že ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja, tedaj, ko je večina evropskih mladih izobražencev — »turistov«, v težnji po novih znanjih, spoznanjih in srečanjih še krožila po Evropi v ustaljenem »modnem« krogu: Nemčija, Francija, Švica, Italija. Turško cesarstvo je britanske popotnike sprva privlačevalo predvsem kot dežela eksotične in fascinantne, ekspanzivne in krščanski Evropi nevarne civilizacije, pri čemer je bil Carigrad — poleg Benek — v njihovih očeh pomembno in zanimivo kulturno-politično središče.

Britanski popotniki so do Carigrada praviloma potovali preko naših (južno-slovenskih) krajev. Vseeno je uspel Hadžiselimović v času od konca 16. do srede 19. stoletja najti le štiri britanske potopisce, ki so v svojih zapisih — mimogrede ali nekoliko obširneje — poročali o razmerah v Bosni in Hercegovini. Bosna in Hercegovina je bila tako za britanske leksikalne in geografske priročnike še v prvi polovici 19. stoletja svojevrstna »terra incognita«, »neplodna, slabo obdelana pokrajina«, ki naj bi ji bili glavni dohodek rudniki srebra, ki je slovela po posebej cenjenih sokolih in je bila hkrati po informacijah angleških poročevalcev naseljena s »polbarbarskim« prebivalstvom, živečim »pod barbarsko vlado«. S povečujočim se britanskim zanimanjem za »vzhodno vprašanje« in evropsko Turčijo pa se je povečevalo tudi zanimanje za Bosno in Hercegovino, kar razkriva tudi potopisna literatura: v štiridesetih letih 19. stoletja sta tako svoje vtise ob kratkem obisku v Bosni in Hercegovini kratko zabeležila egiptolog John Gardner Wilkinson in diplomat Andrew Archibald Paton, v začetku petdesetih let je o svoji poti skozi bosanske gozdove poročal britanski častnik Edmund Spencer, v drugi polovici 19. stoletja pa je nato število britanskih zapisov o Bosni in Hercegovini naglo porastlo. Hadžiselimović jih omenja — skupaj z že omenjenimi — več kot dvajset. Med njihovimi avtorji so diplomati, politiki, vojaki, novinarji, profesorji, znanstveniki, lovci in »značilno angleški gentlemen«.

Vsi ti popotniki so po Bosni in Hercegovini potovali na različne načine: do šestdesetih let 19. stoletja v prvi vrsti na konju, nato — z izboljšanjem poti — z vozom in končno z železnico. Vse do avstroogrške okupacije Bosne in Hercegovine so poleg tega prenočevali v »hanih«, prepogosto zanemarjenih in umazanih, ki niso mogli ponuditi ničesar primernega za pod zob. Vse to je ustvarjalo občutek, da so se znašli v svetu, ki je vsaj za zahodno Evropo in Britanijo že davno minil. Etnične in politične razmere so očitno zanimale le posameznike, ki so se razhajali s turkofilsko politiko Velike Britanije in so kritično ocenjevali osmanski družbeno-politični in upravni sistem. Popotniki, ki so Bosno in Hercegovino obiskali po letu 1878, so po Hadžiselimoviću večinoma pozitivno ocenjevali »avstroogrsko upravo« in poročali »o občem napredku v (z avstroogrsko vojsko) zasedenih pokrajin«. V tem smislu so, značilno za hodnoevropsko in britansko, pisali o »triumfalni potrditvi civilizacijskih metod«, »o benevolentni avtokraciji Avstroogrške«, opozarjali na to, da bi se pripadniki ver in ljudstev, ki žive v Bosni in Hercegovini, brez Habsburžanov neizogibno znašli v medsebojnem konfliktu, in celo napovedovali možnost svetovne vojne(!), ki bi jo lahko povzročile zapletene balkanske razmere. V skladu s Hadžiselimovićevega prikazom so bili različni prosrbsko usmerjeni britanski poročevalci med navedenimi potopisci v precejšnji manjšini: med slednjimi je bil npr. znameniti arheolog Arthur J. Evans, ki je »sicer spoznal, da je svoboda boljša od tiranije«, ki pa mu je ostal tudi po obisku v Bosni in Hercegovini daleč civilizacijski svet tega, najbolj zahodnega dela turškega cesarstva.

Hadžiselimović bržčas upravičeno ugotavlja, da je tisto, kar pišejo britanski poročevalci o prebivalcih Bosne in Hercegovine, do »mere porazno«. Mnogi med njimi so v bosansko-hercegovskem krščanskem »podložnem« prebivalstvu videli predvsem

pijance in verske nestrpnosti. Toda na drugi strani je iz njegove knjige jasno razvidno, da britanski popotniki — in z njimi Velika Britanija za balkanske razmere, Bosno in Hercegovino in vse, kar se je dogajalo na meji med krščansko in islamsko Evropo v času do prve svetovne vojne, niso imeli mnogo razumevanja in posluha. V ta prostor so (z redkimi izjemami) hodili kot v Afganistan ali Afriko in so ga s tega vidika v marsičem tudi presojali. Za samozavestnega opazovalca viktorijanske dobe, ki se je čutil za pripadnika tedaj ekonomsko najuspešnejše in najbolj dinamične nacije na svetu, je bil Balkan z Bosno in Hercegovino vred svet »vzhodno od Evrope«. Svet, ki je vzbujal k razmišljanju, spraševanju, celo začudenju. »Tukaj se srečujemo s čudno pojavo narodov, ki govorijo skoraj isti jezik, a uporabljajo različne črkopise, narodov iste rase, razdeljene v tri vere, krščanskih odpadnikov, ki so postali večji muslimani od samih Turkov,« je v svoji knjigi »Potovanja in politika na Bližnjem Vzhodu« ob koncu 19. stoletja zapisal William Miller. »Skratka, balkanski polotok je, široko vzeto, regija velikih nasprotij. Vse je prav nasprotno od tistega, kar je mogoče racionalno pričakovati. Potnik stopa v carstvo romanse, kjer se vse njegove ustaljene ideje obračajo na glavo in tako sam, po zgledu domačega prebivalstva, začenja razlikovati med tistim, kar se dela 'na Balkanu' in tistim, kar se dela v Evropi«. Vsaj navedeni citat kaže (in takšnih bi se še našlo v Hadžiselimovičevi knjigi), da britanski popotniki, kljub predsodkom in vse prevečkrat prepovršnemu poznavanju dežel, skozi katere so potovali, niso bili, vsaj ne vedno, slabi opazovalci.

Hadžiselimović je v svoji knjigi razumljivo objavil le tiste dele potopisnih zapisov in beležk britanskih popotnikov, ki se nanašajo na Bosno in Hercegovino. V prvem delu je prikazal štiri zapise iz 16. in 17., v drugem potopisce in potopise iz 19. stoletja, pri čemer je besedila tega drugega dela združil v večje vsebinske sklope. Vsi odlomki-besedila so opremljeni z bibliografskimi podatki, ustreznimi opombami, knjiga pa ima tudi imenski indeks.

Podobne knjige si lahko želimo tudi za Slovence in na Slovenskem, saj so mnogi tuji popotniki v 18. in 19. stoletju potovali tudi prek naših krajev. Za spodbudo navedimo odlomek iz Montesquieujevega popotnega zapisa iz leta 1728. Montesquieu je tedaj potoval z Dunaja v Italijo prek Štajerske, Kranjske in Goriške. »Vse, kar smo videli med Štajersko in Kranjsko, je precej primitivna (assez vilain) dežela, pokrita z gorami. Doline so ozke, gore skoraj povsod pokrite z gozdovi,« je zapisal. »Zdi se, da pšenica tu ne raste prav lahko, v različnih krajih ni bilo videti drugega kot rž in proso...« Toda Ljubljana in Gorica sta bili Montesquieuju kar všeč, Ljubljana je bila v njegovih očeh sploh kar »jolie« glede na deželo, ki ji je bila prestolnica, ob kratkem popotovanju skozi Notranjsko pa je posebej obžaloval, da si ni mogel ogledati cerkniškega jezera. Bežen, a posrečen vtis torej, kakršnih bi se v evropski popotni literaturi našlo še veliko — le seči je treba po njej.

Peter Vodopivec

Carlo M. d'Attems: primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774. II. zvezek. Zbornik predavanj. Gorica 1990. 550 strani, barvna karta goriške nadškofije v času nadškofa Attemsa.

»Mednarodno zborovanje o prvem goriškem nadškofu grofu Karlu Mihaelu Attemsu, ki ga je priredil poseben znanstveni odbor v Gorici od 6. do 8. oktobra 1988, je bil izreden kulturni dogodek. Zasluži namreč vse priznanje — in dovolj bi bil že ta dosežek —, ker je v cerkveni zgodovini 18. stoletja rešil pozabe ne le pastirja z izrazito duhovno osebnostjo in politično modrostjo, temveč tudi zgodovinsko dogajanje večnarodnostne škofije, ki so v njej živele narodne skupine furlanskega, slovenskega, nemškega in italijanskega jezika na stičišču različnih kultur in nehomogenem pa težko dostopnem ozemlju.« Te besede je ugledni rimski zgodovinar, profesor Gabriele De Rosa, senator v italijanskem parlamentu, zapisal v predgovoru zbornika predavanj tega simpozija (citirano po slovenskem prevodu, objavljenem v zborniku, str. 9).

V svoji predstavitvi je profesor De Rosa najprej opozoril na izredno bogato arhivsko gradivo o Attemsovem delovanju, na prvem mestu na 24 rokopisnih knjig Attemsovih vizitacijskih zapisnikov, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Gorici. »Nadškof je namreč neutrudno, natančno in vneto obiskoval škofijo; pri tem ga je odlikovala redka sposobnost, da vzpostavi neposredne stike s krajevno duhovščino in ljudstvom, saj je poznal vse jezike v rabi na tem bolj ali manj nedostopnem škofijskem ozemlju« (9).

Arhivsko gradivo, ki ga hranijo posamezni arhivi v Gorici, je bilo predstavljeno že v prvem zborniku z naslovom Carlo M. d'Attems primo arcivescovo di Gorizia 1752—1774, I. zvezek, Studi introduttivi, Gorizia 1988, ki smo ga po izidu tudi predstavili v Ljubljani. V drugem zvezku pa je Monika Franz v dodatku svojega prispevka Die Gründung der Erzdiözese Görz nach Wiener archivalischen Quellen (153—182) objavila seznam vseh dokumentov, ki so shranjeni v Avstrijskem državnem arhivu (157